

Rosa Luxemburg i Göteborg våren 2000

Gamla Brandstationen på Tredje Långgatan i Göteborg den 1 mars 2000.

1. Feministen

Den 7 januari 1919, en vecka före det att hon mördades, skrev hon i ett brev de berömda orden:

Ich war, ich bin, ich werde sein
Jag var, jag är, jag kommer att vara.

Så varför inte, varför skulle hon inte komma vandrade förbi porrbutikerna på Andra Långgatan en dag så här på våren år 2000. Skulle hon titta in på vänsterpartiets expedition på nummer 20? Eller skulle hon föredra sossarna på Järntorget eller rentav r-arna på Fjärde Långgatan? Eller hittar hon hellre Kvinnofolkhögskolan uppe på Nordostpassagen? Jag vet inte det. Men jag vet att hon hade haft mycket att säga oss.

Vem var hon? Den österrikiske arbetarledaren Viktor Adler kallade henne för ett giftigt luder. Hennes begravning i Berlin 1919 var en mäktig manifestation. Stalin kallade henne för en "rotlös kosmopolit" och fiende

till bolsjevismen. Lenin kallade henne för en örn, men också för förvirrad och eklektisk. Studenter i Köln på 60-talet döpte om sitt universitet efter henne. Demonstrationerna i Tyskland till hennes minne växer. Hon väcker fortfarande starka känslor.

Hon föddes 1871 i den tyskproussiska delen av Polen, ett land som sedan 1795 var delat mellan Ryssland, Preussen och Österrike. Hennes föräldrar var liberala judar med en ekonomi på nedgång. Familjen flyttade till Warszawa där hon gick i skola. Hon var lysande duktig. Tidigt började hon samla växter, läsa klassisk litteratur, höra musik och måla tavlor. Hon var låghalt efter en barnsjukdom. Barnen skrek krympling efter henne. Hon kände sig tredubbelt förtryckt: som flicka, judinna och handikappad.

Som tioårig skrev hon en dikt:

Ich möchte alle Leiden
alle verborgen, bitteren tränen
den Satten auf ihr Gewissen laden
ihnen alles mit schrecklicher Rache heimzahlen
(AL s 26)

Jag vill att allt lidande
alla dolda, bittra tårar
ska lastas på de mättas samvete
och återgälda dem med fruktansvärd hämnd
(egen övers.)

Hon sökte idéer som sprängde gränserna mellan nationer, raser och kön. Hon fann dem i arbetarrörelsen. Hon fick en närmast romantisk inställning till arbetarklassen. Hon påverkades av Polens nationalskald Adam Mickiewicz. Han var kristen socialist: "Guds ande bor under arbetarnas blusar", skrev han. Arbetarna "vet" eftersom de "känner". Hon fick liksom han en stark tro på det spontana, på klasskänslan. Hon fick en märkligt dubbel inställning till massan. Hon mötte den som brutal, nationalistisk och antisemitisk. Men hon skulle också möta den jublande framför henne, som uttryck för klassens gränslösa solidaritet.

Med den abstrakta och kollektivistiska kärleken till arbetarklassen konkurrerade den individuella kärleken till män. Hon skrev till en vän "kärleken förvandlar världen till en skimrande saga." Hennes första stora kärlek hette Leo Jogiches, en några år äldre rysktalande judisk man, yrkesrevolutionär som levde på ärvda pengar. De gifte sig aldrig, kunde

bara stå ut med att bo ihop korta perioder. Men de bevarade sin relation under ständiga kriser och skilsmässor livet ut. Självklart var de präglade av sina könsroller. När Rosa ville bli tysk medborgare ingick hon skenäktenskap med en tysk socialdemokratisk mekaniker för att få tyskt medborgarskap. Hon led av det trots allt och låtsades inför sin släkt att hon var gift med Jogiches.

I en serie tidningsartiklar 1898 och 1899 beskrev hon kvinnornas situation inom den växande industrin. Hon skrev om hur ”proletariseringens järnkvast” tvingat ut kvinnorna i industrin när familjerna inte längre kunde leva på männens lön. Och eftersom kvinnorna är sämre skolade i klasskampen och deras arbetsvillighet större kan arbetsköparna ge dem lägre löner och exploatera dem hårdare. Genom konkurrensen hölls därmed också männens löner tillbaka. Arbetarkvinnornas fackliga och politiska organisering var därför avgörande för båda könen klasskamp. (GW 1/1 sid. 291). Kampen måste vara internationell. Tillsammans skall arbetarkvinnorna i Europas fabriker och de marterade indiankvinnorna på gummiplantagerna resa sig mot kapitalism och imperialism. (GW 3 sid. 413)

Motivet för de borgerliga kvinnornas organisering beskrev hon på ett helt annat sätt. Här handlade det om en individuell befrielse, som för henne själv. Borgarkvinnan skulle ”...låta friska vindar dra in i det källborgerliga familjelivets kvava luft” (GW 1/1 sid. 185) och avslöja den borgerliga mannens hyckleri, när han vill göra henne till ”den husliga härdens prästinna” samtidigt som han inte drar sig för att genom exploateringen av arbetarkvinnornas arbetskraft ”beröva arbetaren den hemmafru som kan ge honom bekvämlighet och barnen beskydd.” (GW 2 sid. 82)

För den borgerliga kvinnan är ”hemmet världen” men för den proletära kvinnan är ”världen hemmet”. Så sammanfattade hon sin kombinerade klass- och könsanalys. Hon hade svårt att förstå sig på de borgerliga kvinnornas kamp för rösträtt och jämlikhet. Att sätta upp (den klassneutrale) mannen som huvudmotståndare saknade materiell grund, ansåg hon.

Suffragetrörelsen i England kallade hon ”farsartad”. Men det betydde på inget sätt att hon undervärderade den kvinnliga rösträtten. När det belgiska socialdemokratiska partiet på sin kongress 1902 övergav den kvinnliga rösträtten för att nå en kompromiss med liberalerna angrep hon dem för opportunism. Kanske kunde kvinnorösträtt ge högern (de klerikala) fler röster, erkände hon. Men medvetenheten bland kvinnor i

arbetarklassen kunde bara vinnas genom att de gavs rösträtt (AL 176)
Hon intog således samma ståndpunkt som Carl Lindhagen och s-vänstern
i Sverige när Hjalmar Branting och den socialdemokratiska
partiledningen av taktiska skäl ville satsa på enbart männens rösträtt först.

Hon kämpade också för sin egen privata frigörelse. Jogiches tvang henne
redovisa till vad hon använde hans pengar in i minsta detalj, han ansåg sig
ha rätt att tala om vad hon borde ägna sig åt, han såg henne som sin egen
intellektuella skapelse. När han förstod att hon passerat honom både
intellektuellt och i den politiska rörelsen hade han svårt att klara av det.
Hon skrev till Jogisches att hon ville gifta sig, få barn och leva ett
borgerligt familjeliv. Men han kunde inte tänka sig det. Kanske var han
rädd för att hon var den starkare.

Hon vägrade underkasta sig socialdemokratins mansmakt. Hon lyckades
bli utnämnd till chefredaktör för en av de många regionala
arbetartidningarna, men slutade efter några månader då hon insett att hon
mera var en utsmyckning och inte fick samma makt som de manliga
motsvarigheterna på andra tidningar. Men hon blev en alltmer efterfrågad
skribent och började tjäna en del egna pengar. Hon blev än mer
oberoende av Jogiches pengar när hon 1907 blev lärare vid de tyska
socialdemokraternas partiskola i Berlin.

I Berlin lärde hon känna flera av de ledande socialdemokraternas
familjer. Viktigast var familjen Karl och Luise Kautsky. Karl Kautsky var
rik och levde ett tämligen traditionellt patriarkalt familjeliv. Rosa
uppmånade Luise att bryta upp från äktenskapet. Det fördjupade
självklart konflikten med Kautsky, som senare också skulle bli politisk. I
en annan familj, Zetkins, fanns Konstantin (Kostja), som var 16 år yngre
än henne och som blev hennes älskare och elev. Där fanns också Kostjas
mamma Clara Zetkin, redaktör för den socialdemokratiska
kvinnorörelsens tidning *Die Gleichheit* (Jämlikheten) och senare den
internationella kvinnorörelsens ledande namn.

Rosa Luxemburg var från början emot existensen av en sidoordnad – och
i praktiken underordnad - kvinnorörelse. Hon skrev om en stor
kvinnokongress 1904 att den var en ”damkongress... med representanter
för det svaga könet ur borgerskapet eller på sin höjd ur småbourgeoisien
vilka utleda på sin roll som mannens docka eller hushållerska söker något
mått av handlingar för att fylla sitt tomma huvud och sin tomma tillvaro
med.” (Citerat ur EE s 132-133)

Clara Zetkin blev – främst som en av initiativtagarna till den internationella kvinnodagen - hyllad av vänsterns kvinnor. Hon var också först Lenins och sedan Stalins favorit bland kvinnorna. Hon företrädde också en tämligen konventionell uppfattning om kvinnans roll i familjen, också det bidrog till att hon hyllades av den internationella arbetarrörelsens män. Rosa Luxemburg var alltför långt före sin tid.

Hon går upp på vänsterpartiet och frågar efter det kvinnopolitiska programmet. Hon gillar det. Och hon uppskattar att vi inte bara har en kvinnlig partiordförande utan också att vi saknar en separat kvinnoavdelning. I demonstrationen den 8 mars känner hon sig hemma.

2. Antinationalisten

Men hon tvekar när hon ser banderollerna och hör talkörerna den första maj. Internationell solidaritet – arbetarklassens kampenhet. Det skulle hon gilla. Nej till EU, ja till världen skulle hon också ställa upp när hon bara förstått vad EU är. Men vänstern vill slå vakt om den nationella demokratin läser hon i en broschyr. Då blir hon mera tveksam. Och hon ryggar inför de svenska fanorna i s-tåget.

Antisemitismen var stark i det katolska Polen. Hon fick som flicka uppleva pogromer på judar, även om hennes familj aldrig blev direkt drabbad. Det skapade den antinationalism som präglade allt hon gjorde under resten av livet. Hon anslöt sig tidigt till Polens Revolutionära Parti och fick problem med stipendier för vidare studier. Inför hot om arrestering flyttade hon arton år gammal till Zürich. 1892 bildades Polens Socialistparti med ett självständigt Polen som främsta mål. Tillsammans med Jogiches bildade Rosa ett eget antinationalistiskt parti med förankring mest utanför Polen, bland flyktingar.

Hon och hennes partikamrater hävdade att Marx haft fel då han talat för polsk självständighet, att klassen var överordnad nationen. Det var inga opportuna åsikter i Polen, partiet blev närmast en sekt.

I augusti 1893 möttes Andra Internationalen, de socialdemokratiska och socialistiska partiernas samorganisation, i Zürich. Strid utbröt om vilket av de båda polska partierna som skall representera den polska arbetarklassen. Efter en kompromiss fick båda partierna vara med. Det blev Rosa Luxemburgs debut som offentlig talare. Hennes tema var då och skulle ständigt bli den internationella arbetarklassens internationella solidaritet, att de socialistiska rörelsen skulle bekämpa all nationalism och

alla krig, att arbetarna skulle vägra bära vapen mot varandra och att alla socialistiska parlamentariker skulle rösta mot alla rustningsbeslut. Hon studerade politisk ekonomi i Zürich och disputerade 1998 på en avhandling om arbetarklassens sociala förhållanden i Polen och Ryssland, Där var hennes tes att den polska textilindustrin hade konkurrensfördelar gentemot sin ryska motsvarighet på grund av en högre bildningsnivå inom arbetarklassen och mer avancerade kapitalister i Polen jämfört med det efterblivna Ryssland. En slutsats av det var att den polska och ryska arbetarklassen hade gemensamma intressen av att den ryska industrin konkurrerades ut. De polska arbetarna skulle få högre löner och de ryska arbetarna skulle tjäna på längre sikt eftersom den efterblivna tsarregimen skulle tvingas till moderniserade reformer eller falla.

Avhandlingens politiska slutsats hade udden riktad mot polsk nationalism och ryssförakt. Hon kämpade vid denna tid – dvs i slutet av 1890-talet – också mot den växande nationalismen inom den tyska arbetarrörelsen. Eduard Bernstein, revisionismens banerförare, hade försvarat kolonialismen som ”den högre kulturens rättighet”. Hon angrep allt häftigare SPD:s alltmer försiktiga linje när det gällde att angripa den tyska imperialismen.

I hennes stora arbete om den internationella kapitalismen - *Die Akkumulation des Kapitals* (Kapitalackumuleringen) – skrev hon om två huvudströmningar inom den borgerliga politiska ekonomins syn på världskapitalismens framtid. Dels fanns optimisterna: de klassiska ekonomerna som Ricardo, Say och deras moderna eftersägare bland de akademiska nationalekonomerna. De trodde på möjligheten av en ständigt mer internationaliserad och dynamisk världskapitalism med frihandel och obegränsade kapitalrörelser. Dels fanns där pessimisterna som i Malthus efterföljd ser befolkningstillväxt, otillräcklig köpkraft eller andra hinder för en spontan kapitalistisk tillväxt. Politiskt leder de båda synsätten till liberalism respektive statssocialism eller konservatism. Alla blir de på olika sätt apologeter för kapitalismen.

Så långt var hon en ganska trogen uttolkare av Marx och Engels. Men därifrån tog hon ett steg vidare. Schemat för utvidgad reproduktion och den marxistiska kristeorin har, skrev hon, en väsentlig lucka. Den utgår i grunden ifrån en sluten kapitalistisk ekonomi, som växer, centraliseras och går under i kraft av sina egna utvecklingslagar. Men de kapitalistiska ekonomierna i Europa är för sin tillväxt beroende av sin icke-kapitalistiska omvärld.

Hon gav en rad exempel. När det brittiska jordbrukets arbetskraftsreserver började ta slut och när nya industribranscher växte fram fick textilindustrin ont om billig arbetskraft. Då kunde den istället importera bomull från södern i USA, där slavarbetskraften fortfarande var billig. När den engelska och tyska maskinindustrin började få avsättningsproblem efter att ha mättat sina inhemska marknader, så kunde man etablera nya företag i Argentina, Egypten och Turkiet. Den icke-kapitalistiska omvärlden fungerade således som en sorts säkerhetsventil för de ledande kapitalistiska länderna. Slutsatsen blev att kapitalismens sammanbrott inte kunde komma förrän den var global.

Men det var ingalunda någon idyllisk expanderande kapitalism Luxemburg beskrev. När boken skrevs 1912 hade kampen skärpts mellan de europeiska stormakterna och i den nya socialdemokratiska Andra Internationalen var hon en av de mera militanta företrädarna för att arbetarklassen skulle vägra att delta i upprustningspolitiken. En efter en av revisionisterna hade fallit undan för den nationalistiska propagandan och kompromissat med kungamakt och borgare.

Rosa Luxemburg kunde aldrig acceptera att den nationella självbestämmanderätten blev ett strategiskt mål i sig för arbetarrörelsen. Det är en av förklaringarna att hon försvann som ideolog i Östeuropas kommunistpartier. Den östtyske redaktören till de samlade verken hyllade henne som en stor revolutionär, men slog fast i förordet att hon hade en "fehlerhafter konzeption von der Lösung der nationalen Frage"(GW 1/1 sid. 4). Lika lite populär var hennes ståndpunkt inom den folkhemskt nationella socialdemokratin.

3. Revolutionären

När hon går där mellan demonstrationstågen första maj ser hon att det är r-arna som kallar sig revolutionära. Det lockar henne. Men marxismen-leninismen, nej. Och än mindre Stalin.

1890-talet var en tid med stabil kapitalistisk expansion. Arbetarrörelsen växte och blev etablerad. Mot slutet av decenniet proklamerade Eduard Bernstein revisionismen, socialismens seger utan revolution. Rörelsen var allt, målet inget. Socialismen var en fråga om att uppfylla en rad värderingar som rättvisa och jämlikhet, snarare än om att avskaffa kapitalismen och införa arbetarmakten. Den skulle komma genom sociala reformer, allmän rösträtt och starka fackföreningar.

Rosa Luxemburg svarade: Bernstein tror att han kan förvandla havet av kapitalistisk bitterhet till socialistisk sockerdricka genom några flaskor socialreformatorisk lemonad... Istället för klasskampen vill han sätta rättvisepincipen, detta gamla ök ... på vilket historiens alla Don Quijotar ridit ut att reformera världen... för att komma hem med ett blått öga som enda resultat." (Reformpolitik sid. 35 och 58)

Hon hävdade envist den utomparlamentariska kampens betydelse och revolutionens nödvändighet. Men hon kunde inte hindra att den tyska socialdemokratin alltmer slog in på Bernsteins väg. Hon lanserade begreppet "revolutionär realpolitik" som en slags kompromiss. Men partiledningen och särskilt riksdagsgruppen blev allt mildare i sin samhällskritik. Rosa rasade: Partiet har blivit ...som en nattvakt, som tutar i hornet när det ser en skandal på gatan" (G W 2, sid. 433).

När de ryska socialdemokraterna delades i bolsjeviker och mensjeviker 1903 stod Rosa Luxemburg på Lenins sida när det gällde synen på revisionismen och behovet av en revolutionär arbetarrörelse. Men hon angrep samtidigt Lenins demokratisyn. Hon ogillade hans partiuppfattning – hans "själlösa armé" - och hans "jakobinska" krav på lydnad gentemot majoritetsbesluten: Hon skrev att de "revolutionära felstegen" är oändligt mycket mer fruktbara än "den allra bästa centralkommitté" (GW 1/2 sid. 444.)

Rosa trodde på partimedlemmarnas frivilliga självdisciplin. Centralistisk principfasthet ger ingen rörelse, ansåg hon, och då växer opportunisten ur stillaståndets sump. I ett svar på Lenins skrift "Två steg framåt ett steg tillbaka" skrev hon: "Den disciplin Lenin har i åtanke är på intet sätt inplanterat i proletariatet blott av fabriken, utan i lika hög grad av kasernerna, av den moderna byråkratin, av alla den centraliserade borgerliga statsapparaters mekanismer....Den ultracentralism som Lenin förespråkar genomsyras i grunden av steril nattvaktaranda."

I januari 1905 gick arbetarna ut på gatorna i St Petersburg för att kräva bröd och frihet och protestera mot tsarens reaktionära politik. Rosa hoppades på ett revolutionärt uppsving. Inför det tyska partiets kongress året därpå skrev hon *Masstrejken, Partiet och fackföreningen*, där hon riktade kritik mot både höger och vänster. Hon hyllade de ryska arbetarnas klassinstinkt och den spontana masstrejken och gav stöd åt bolsjevikernas bojkott av den nyinrättade ryska Duman, dit arbetarna fick välja mindre än en procent av delegaterna. Hon angrep SPD:s byråkratiska partiledning som inte vågade ge tydligt stöd till de ryska revolutionärerna och jämförde dem med Mr Gradgrind i Dickens *Hard Times*, han som ville

lära sina barn att göra tabeller och fostra dem till kapitalismens effektiva och själlösa robotar.

Samtidigt kritiserade hon anarkisternas våld och Lenins krav på beväpning av folket. Men hennes stöd till strejken och den fredliga kampen var fullt tillräcklig för att de ryska myndigheterna skulle låta arrestera henne då hon besökte Polen på våren 1906. Hon stängdes in i en burliknande cell i Warschawas citadell. Hon startade en hungerstrejk och lyckades komma ut efter några månader med hjälp av ingripande från tyska socialdemokrater. Sommaren 1907 spärrades hon in igen, denna gång i Berlin. Men hon var välkänd nu, den kejsrerliga polisen tvangs ta hänsyn. Hon släpptes igen efter några månader.

En ny riksdagsman för SPD, Gustav Noske, hade talat positivt om fosterlandsförsvaret i sitt jungfrutal. Partihögern hade också tonat ner kravet på republik. Partivänstern fronderade öppet och blev vederbörligen avhyvlade som ansvarslösa av partiledningen. Hon skrev i ett brev att hon kände sig som en ”piskad hund”. Hon bjöds in till vänsterdominerade partiavdelningar och höll tal inför jublande åhörarmassor: SPD får inte gömma republikkravet som en rodnande mor som gömmer det oäkta barnet bakom ryggen. (AL s 352)

I riksdagsvalet 1912 fick SPD 110 mandat - en tredjedel av platserna – en parlamentarisk styrka utan motsvarighet i något annat land. Rosa Luxemburg sågs alltmer som en belastning av partiets högerflygel. Hon fick möta alla de tillmälen som mansgrisar och antisemiter använt i alla tider. De mest nationalistiska bland de polska socialisterna var ännu värre, där beskylldes hon för att vara en degenererad judinna som ville gjuta polska arbetares blod. Hon var inte riktigt accepterad någonstans. I den internationella rörelsen vägrade hon att ansluta sig till det hon kallade bolsjevikernas ”tatariska marxism”.

Kriget närmade sig, överallt blev den nationalistiska propagandan starkare. Men Rosa vägrade låta sig påverkas. Hon uppmanade offentligt tyska arbetare att vägra ta till vapen mot sina franska klassbröder. Hon startade kampanj mot soldatmisshandel. Krigsministern von Falkenhayn ville åtala henne för förtal av officerskåren. Hon kallades till rättegång i februari 1914 och utmålades av åklagaren som den tyska statens fiende nummer ett. Hon höll ett lysande tal inför rätten, som sedan gavs ut som *Militarismen, kriget och arbetarklassen*. Hon kallade kriget barbariskt och reaktionärt och upprepade sina maningar om krigsvägran. Åklagaren krävde omedelbar inlåsning på grund av risk för smitning. Hon svarade: ”Min herre, jag tror ni skulle smita. Det gör aldrig en socialdemokrat. Vi står för våra handlingar och skrattar åt era domar.”

Hon dömdes till fängelse, men fick ett års anstånd med verkställigheten. Karl Liebnecht försvarade henne i riksdagen inför hånleende partikamrater, som knappast hade något emot att ha henne inspärrad. Krigstrummorna mullrade. Den 28 juni 1914 small skottet i Sarajevo. Den 1 augusti förklarade Tyskland Ryssland och den 3.8 Frankrike krig. Majoriteten av den socialdemokratiska riksdagsgruppen förklarade att det var ett försvarskrig. Bara Karl Liebnecht vågade frondera öppet mot riksdagsgruppens majoritetslinje. Rosa skrev bittert att riksdagsgruppen gjort om internationalens paroll till: ”Proletärer i alla länder förenas er i fredstid och skär halsen av varandra under kriget.”

Hon hade trott att arbetarklassen skulle göra motstånd. Men hon hade tagit gruvligt fel. Nästan hela tyska folket drevs med av krigshysterin. En bokförsäljerska kände igen henne och kallade henne förrädare när hon vill köpa en bok på franska. Hon var nära självmordet. Men hon hade trots allt några modiga kamrater som också vågade frondera. Den 30.10 1914 gjorde Rosa, Clara Zetkin, Franz Mehring och Karl Liebnecht en deklARATION i *Berner Tagwacht* där de tog avstånd från SPDs linje. I december 1914 röstade 18 SPD-riksdagsmän mot utvidgade krigskrediter. De utslöts ur riksdagsgruppen, men höll gentemot partivänstern fast vid att kriget var ett försvarskrig.

18.2 1915 häktades hon. I fängelset skrev hon pamfletten *Socialdemokratins Kris* - den så kallade Junius -broschyren efter den pseudonym hon skrivit under. Där levde hon ut sin fruktansvärda besvikelse över socialdemokratins svek vid krigsutbrottet. Lenin kritiserade henne skarpt för att hon trott på arbetarklassens spontana motstånd mot kriget och för att hon och hennes kamrater i partivänstern inte lämnade SPD och bildade eget.

I september 1915 träffades representanter för de socialdemokratiska partiernas vänsterfraktioner i Zimmerwald. Rosa satt i fängelse och fick höra talas om det i efterhand. Hon förstod att en ny international måste byggas upp. Men hon ville inte ge upp tanken att vinna en majoritet inom SPD för vänsterlinjen. Och hon vägrade fortfarande underordna sig Lenin, som hade börjat driva linjen att socialdemokraterna skulle försöka omvandla kriget till ett inbördeskrig mellan klasserna.

I januari 1916 bildade Karl Liebnecht och den yttersta partivänstern en fraktion som kallade sig Spartakusgruppen. I februari 1916 släpptes Rosa ut ur fängelset och hon anslöt sig självklart till Spartakisterna. Långsamt hade det nu också börjat gå upp för alltför socialdemokrater att de var lurade om krigsorsakerna, att Tyskland aktivt provocerat fram kriget. I

mars 1916 bildade de ytterligare en socialdemokratisk fraktion. Karl Kautsky, som ledde den nya centergruppen, skulle senare hävda att om de inte gjort det så hade Spartakusgruppen tagit över hela partiavdelningen i Berlin.

Det fanns nu tre grupperingar i den tyska socialdemokratin: högern, centern och vänstern. I den internationella rörelsen utgjorde bolsjevikerna en fjärde grupp, allra längst ut på vänsterkanten. Lenin hade givit upp tron på att de gamla partierna kunde ändra sig. Han såg högersocialdemokraterna som en konsekvens av att arbetarklassen i de mest framgångsrika kapitalistiska staterna England, Tyskland och Frankrike kunde "mutas" genom att de fick delta i utsugningen av tredje världen. Han såg därför också revolutionen i det mer efterblivna Ryssland – imperialismens svagaste länk- som en mer realistisk möjlighet.

Rosa Luxemburg höll däremot fast vid den klassiskt marxistiska ståndpunkten att världsrevolutionen bara kunde utgå och spridas från den mest avancerade kapitalismen. Hon trodde inte heller på att socialismen i ett enda land var möjlig och inte på enstaka nationella befrielsekrig. Hon var därmed också mer pessimistisk än Lenin om möjligheten att använda det annalkande kriget för revolutionära syften. Hon varnade rentav för att kriget skulle kunna leda till "de kämpande klassernas gemensamma undergång".

När så den ryska revolutionen kom i november 1917 blev det en dogm i världskommunismen att Lenin haft rätt och Rosa Luxemburg fel. Hennes kritik av reformismen inom socialdemokratin är "romantisk" och hennes teori om världsrevolutionen är "abstrakt, allgemein und falsch" skrev redaktören till de samlade verken (GW 1/1 s 9 respektive del 3, s 4).

4. Demokraten

Åter till Göteborg. Det har gått några veckor. Nu har hon förstått vad som hände: Nazismen, det nya kriget, Tyskland som kapitalismens A-barn. Bolsjevikernas stat som blev ett imperium, men rasade sedan samman som ett korthus. Polen som blev självständigt, fascistiskt, lydstat till Sovjet, sedan åter självständigt. Hon hade sluppit undan mycket.

I juli 1916 arresterades hon igen. Hela dramatiken under 1917 tvangs hon därför uppleva bakom fängelsemurar. I januari 17 uteslöts båda de oppositionella partifraktionerna – centern och vänstern - ur SPD. I mars störtades tsaren i den första ryska revolutionen. I april bildades USPD - Tysklands oavhängiga socialdemokratiska parti. Lenin kallade detta nya

parti för socialpacifistiskt – samma sak sa han för övrigt om det nya vänstersocialdemokratiska partiet i Sverige - och krävde på nytt att Spartakisterna skulle bilda ett eget parti.

Den 6 och 7 november 1917 kom en ny rysk revolution. Rosa hälsade nyheten med glädje, men hon var ändå kluven. Hon hade hoppats på att revolutionen i det mer civiliserade Tyskland skulle komma först och hon var misstänksam mot Lenins ledarskap. Det är osäkert om hon kände till att det kejsrerliga Tyskland hjälpt Lenin att ta sig till Ryssland, just med förhoppningen att bolsjevikerna skulle försvaga Ryssland i kriget. Hon fick en chock när hon fick höra om freden i Brest Litovsk i mars 1918, där Lenin och Trotskij lät Tyskland ta Polen. Hon skrev om freden att den var: ”ingenting annat än det revolutionära ryska proletariats kapitulation inför den tyska imperialismen.” Hon fasade för ett ännu hemskare spöke: en allians mellan ett bolsjevikiskt Ryssland och ett imperialistiskt Tyskland. (Kanske hade hon en föräning om Stalin/Hitler-pakten)

Hon fick en ny chock när hon hörde att bolsjevikerna upplöst folkförsamlingen efter socialistrevolutionärernas valseger och ytterligare en när hon hörde om den bolsjevikiska terrorn mot de som vägrade underordna sig. I augusti och september 1918 skrev hon *Ryska Revolutionen* – hennes kanske allra mest lysande och samtidigt mest omstridda text.

Där finns i den lilla boken två sammanvävda teman: Revolutionens nödvändiga spridning och den lika nödvändiga demokratin under socialismen. Revolutionen får inte stanna av, den måste bli permanent för att använda ett begrepp som senare skulle förknippas med Trotskij:

...revolutionens naturlag kräver ett snabbt avgörande. Antingen körs lokomotivet för full ånga uppför den historiska backen till dess högsta höjd eller också rullar det av sitt egen tyngd tillbaka i sin utgångsställning och drar dem, som med sina svaga krafter vill hålla sig kvar på halva vägen hjälplöst ner i avgrunden. (RR s 28)

Hon trodde liksom bolsjevikerna på proletariats diktatur, dvs arbetarklassens politiska maktövertagande efter revolutionen. Men där fanns för henne ingen motsättning till den allmänna rösträtten och de ”borgerligt demokratiska fri- och rättigheterna” – det var ju så självklart att arbetarklassen skulle vara i förkrossande majoritet när revolutionen kom. Hon betvivlade bolsjevikernas demokratiska sinnelag, nu liksom när hon grälade med Lenin om den interna partidemokratin. Hon skrev:

Den tysta förutsättningen för diktaturteorin i Lenins och Trotskijs anda är att den socialistiska omvälvningen är något som det ligger ett färdigt recept för i

revolutionspartiets ficka och som man sedan bara behöver energiskt förverkliga. Tyvärr eller lyckligtvis är det inte så. Långt ifrån att vara en summa färdiga föreskrifter, som man bara skulle ha att bruka, är det praktiska förverkligandet av socialismen som ett ekonomiskt, socialt och rättsligt system en sak som ligger helt i framtidens dimma... Men om så är då är det klart, att socialismen enligt sin natur inte låter påbjuda sig. införas genom ukas. Den har till förutsättning en rad maktåtgärder – mot egendomen osv. Det negativa, raseringen, kan man dekretera, inte uppbygget, det positiva. Ny mark, tusen problem. Endast erfarenheten kan korrigera och öppna nya vägar. Endast ohämmat skummande liv finner tusen nya former, improvisationer, frigör skapande kraft, korrigerar själv alla felgrepp. Det offentliga livet i stater med begränsad frihet är så torftigt, så fattigt, så schematiskt, så ofruktbart, just därför att det genom att utesluta demokratin spärrar av sig från de levande källorna till all andlig rikedom och allt framsteg. (Bevis: åren 1905 och februari–oktober 1917). Liksom politiskt också ekonomiskt och socialt. Folkets hela massa måste vara med. Annars blir socialismen från början dekretad, påbjuden av ett dussin intellektuella.” (RR s 60-61)

Att publicera något sådant när de kapitalismens stormakter skickat arméer in i Ryssland för att krossa revolutionen var naturligtvis inte särskilt opportunt bland hennes egna revolutionära vänner. Flera av dem avrådde från publicering. Paul Levy, hennes nio år yngre försvarsadvokat som också blivit hennes älskare, övertalade henne att vänta. Boken kom inte ut förrän 1922, då Levy själv gav ut den. Han blev omedelbart anklagad av bolsjevikerna för att ha förfalskat hennes text. Det har sedan dess alltid stått strid om originalets exakta ordalydelser.

Men Rosa fick snart annat att tänka på än att publicera texter om den ryska revolutionen. Den 29.10 1918 sökte kejsar Wilhelm II skydd på det egna militärhögkvarteret. Den 3 november gjorde matros i Kiel uppror. Tre dagar senare vajade röda fanor över Hamburg, Lybeck och Bremen. Arbetar- och soldatråd bildades över hela Tyskland. Rosa släpptes från fängelset den 7.11 och ytterligare två dagar därpå – den 9.11 - togs Berlin över av USPD. Spartakusgruppen spelade en ledande roll. Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg var de två mest framträdande ledarna.

Inför det akuta hotet att det skulle gå i Tyskland som i Ryssland tog militärledningen kontakt med högern i SPD. Den 10.11 ingicks en pakt mellan överbefälhavaren von Hindenburg (som och socialdemokraten Ebert. Rikskanslern Max von Baden övertalade kejsaren att avgå till förmån för kronprinsen och Ebert utsågs till rikskansler. En annan SPD-ledare - Scheideman – insåg att detta inte räckte för att stoppa revolutionen. Han utropade en tysk republik från riksdagens balkong utan att fråga Ebert och allmänna val utlystes till den 19 januari 1919. Två timmar senare utropade Liebknecht den tyska socialistiska republiken.

En provisorisk regering utsågs med tre från vardera SPD och USPD. Den skulle fungera fram till valet. Men spartakisterna lät sig inte nöja. De manade till avvapning av polisen och beväpning av folket. Men människorna var trötta på strider. När spartakisterna försökte ta över en borgerlig tidning vägrade typograferna att arbeta. Bolsjevikerna hade skrämt den tyska arbetarklassen. Den 6 december slog polis och militär till mot arbetardemonstrationer och arton dödades. Spartakisterna krävde att USPD skulle lämna regeringen och gjorde ett eget program med bland annat konfiskation av stora förmögenheter.

Den 15 och 16 december hade ombud från arbetar- och soldatråden kongress. Den dominerades helt av SPD. Man beslöt att rådkongressen bara skulle ge förslag till och vara underställd riksdagen, i motsats till spartakisternas krav på att rådkongressen skulle vara det överordnade organet. Rosa Luxemburg och spartakisterna ville att USPD skulle inkalla en egen partikongress för att ta ställning till vad som nu borde göras. Men USPD:s ledning ville vänta på valet.

Den 29.12 1918 beslöt spartakisterna lämna USPD och bilda eget parti. Rosa var tveksam men röstade ändå för, mot röstade bland andra Leo Jogiches. Den 30.12 bildades KPD, Tysklands Kommunistiska Parti. Rosa ville att det nya partiet skulle heta socialistiska arbetarpartiet. Hon talade för att de inte skulle försöka störta regeringen, utan underminera den underifrån. Hon talade också - liksom Liebknecht – för att KPD skulle ställa upp i valet. Hennes argument var bland annat att kvinnorna nu skulle få rösträtt för första gången, de skulle inte förstå om KPD inte ställde upp. Men majoriteten på kongressen var emot valdeltagande.

KPD hade valt bolsjevikernas väg. En av delegaterna - Jacob Walcher, senare både hög partiföreträdare och dissident i DDR – berättade att han frågat Rosa Luxemburg vart hon trodde detta ödesdigra beslut skulle leda. Hon svarade: ”Varje stor flod för med sig slam, det kommer att ordna sig.” Berthold Brecht kommenterade långt senare att så skulle Lenin aldrig ha sagt. Författaren Peter Weiss, vars far var med om KPD:s grundande, skrev i *Motståndets Estetik*: ”Min far sa att vi halvt medvetet följde den omöjliga väg som Rosa visste vart den ledde”.

I det stora talet på nyårsaftonen tog hon också upp plikten att alltid tala om vad man tror på, att aldrig i taktiska syften dölja sanningen:

Jag vet inte om det är en plikt att offra sin lycka och sitt liv för sanningen. Men så mycket vet jag. Om man önskar lära ut sanningen är det ens plikt att göra det helt och

fullt eller inte alls... Den som framför sanningen maskerad och utstyrd för mänskligheten må vara sanningens sutenör, men dess älskare är han inte.

Hennes sista text togs in i partitidningen Röda Fanan den 14.1: ”Ordning härskar i Berlin. ... revolutionen har ingen tid att förlora, den rusar vidare genom segrar och nederlag”.

Dagen därpå arresterades hon. Hon hann stoppa Goethes *Faust* i handväskan. I motsats till Faust hade hon vägrat att sälja sig till djävulen. Kanske hann hon läsa de berömda raderna en sista gång:

Men ack, jag har två själar inom mig
och skilda vägar vill de alltid vandra
den ena klamrar sig i hett begär
med alla sinnen fast vid världens fröjder
den andra lyfter sig ur stoftets sfär
mot höga anors ljusa höjder

Om du kan locka mig att bedja till stunden
dröj du är så skön
då må jag fjättras av din kedja
då är mitt liv förbi

Hon misshandlades, sköts och kastades i kanalen. Fyra dagar senare vann SPD och USPD en massiv valseger, trots KPD:s bojkott. Tyskland förlorade kriget. Goebbels skulle senare skylla nederlaget på judar och socialister av Rosas typ.

Den 23 januari 1919 skrev det Socialdemokratiska Vänsterpartiets tidning *Folkets Dagblad* att mordet på Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg var ett verk av högernationaldemokrater.

Ture Nerman skrev en dikt om den nya international som nu måste byggas:

Sol över er!
Se dagen börjar skimra
i dödens dal
Så fram mot hämnd, miljoner,
fram att timra
I Liebknechts Rosas International

Det var en ödets ironi – eller en historiens list för att tala med Hegel – att hon skulle bidra till att driva den internationella vänstern i armarna på Lenin och Komintern.

Hon var en länk mellan öst och väst – mellan revolution och reformism – skrev Göran Greider. (I bidraget till *Röster om Rosa Luxemburg*.) Man skulle lika gärna kunna säga att hon är en länk mellan 1900-talets och 2000-talets vänster.

Hon var en stor idealist, en som hela livet sökte efter livets mening. Marx hade inget att säga om den frågan klagade hon i ett av sina brev. Leo Tolstoj, den store ryske författaren, som 90 år gammal gav bort allt vad han ägde och flydde hemifrån för att leva med det enkla folket hade ett svar ansåg hon.

Visst är hon ganska tokig den hundratrettioåriga tanten i hatten, där hon går där och argumenterar med demonstranterna i Göteborg: Nu är kapitalismen global, nu måste socialismen vara nära

LITTERATUR

Ettinger Elzbieta (1991) *Rosa Luxemburg* (originalets titel 1986 *Rosa Luxemburg: a life*. Översättning Inger Johansson)

Goethe Johann Wolfgang von (1956) *Faust* (originalet *Faust Eine Tragödie*, originalet utgivet i fragment 1790, del I 1808 och del II 1833) Översättning Britt G Hallqvist) Forumbiblioteket

Laschitza Annelies (1996) *Im Lebensrausch, trotz alledem Rosa Luxemburg* Aufbau-Verlag

Luxemburg Rosa:

Den ryska revolutionen (1972) (Skriven i fängelset 1918, utgiven av Paul Levy 1922, översatt och utgiven av Ture Nerman 1922, 2:a upplagan, Federativs förlag

Die Akkumulation des Kapitals (skriven 1912, utgiven 1923 som band VI av en ofullbordad utgåva av *Gesammelte Werke*.)

Gesammelte Werke, band 1/1, 1/2, 2, 3 och 4, 1:a uppl. 1970-74, 4:e uppl. 1983–84 använd här. Utgiven i DDR.

Jag var, jag är, jag blir, antologi 1966 med inledning av Bo Gustafsson.

Marxism kontra Leninism (Om den ryska socialdemokratins organisationsfrågor, skriven 1904) publ. av Förbundet för arbetarmakt, som gjort ett förord.

Masstrejk, parti och revolution (två uppsatser från 1904 och 1906) (politiska skrifter i urval 1894–1913) 1985.

Om Spartakus Tal vid Tysklands kommunistiska partis grundande kongress den 29–31 dec. 1918, publ. 1971 av Partisanförlag, med inledning av Kenth-Åke Andersson.

Reformpolitik och Socialism (Politiska skrifter i urval 1894–1913) Arkivs klassikerserie 1966, omtryckt 1983.

Socialdemokratins kris. (Den så kallade Juniusbroschyren, skriven 1915) utgiven av Gidlunds 1971 med inledning av Bo Gustafsson.

Världskriget och de europeiska revolutionerna (Politiska skrifter i urval 1914–19), Arkivs klassikerserie 1985 med kommentarer av Gunnar Olofsson, I dessa tre Arkivutgåvor finns biografiska data och korta bibliografier om Rosa Luxemburg.

Lönnroth Johan *Rosa Luxemburg*, i serien Våra Urmödrar, *Kvinnovetenskaplig tidskrift nr 1* 1987

Mattsson Per-Olof & Sundvall Maria (red) (1998) *Röster om Rosa Luxemburg* (en antologi, översättning: Per-Olof Mattsson)